

Régiek az elődökről

Szabados György: A magyar történelem kezdeteiről (Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században). Balassi Kiadó, Budapest, 2006. 245 old.

A szerző 1990 és 1995 között Szegeden volt egyetemista, és 1995-ben kapott itt magyar-történelem szakos tanári diplomát, ugyanakkor részt vett a latin speciális képzésben is. 1995-től 1998-ig a szegedi medievisztikai PhD-progam hallgatója volt; 1999-től Szegeden az akadémiai medievisztikai kutatócsoportban dolgozik – jelenleg tudományos főmunkatársként.

Ez a kutatócsoport szakmailag kezdettől fogva a Szegedi Középkorász Műhely szerve része. A Műhelyt Kristó Gyula professzor vezetésével hoztuk létre 1992 tavaszán, tehát éppen most tizenöt éves. A Műhelynek van egy – 1992-től létező – saját könyvsorozata, a Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, amelynek eddig huszonkét kötete látott napvilágot. Amikor Szabados György – 2003-ban megvédett – PhD-értekezésének publikálása napirendre került, a Műhely könyvsorozatának szerkesztőjénél három másik kézirat is kiadásra várt (azóta mind a három meg is jelent). Szabados György nem gesztusa volt az, hogy felajánlotta: nem kívánja az említett kötetek kiadását megnehezíteni, ezért inkább más kiadónál fog jelentkezni és szerencsét próbálni saját kéziratával. És sikerrel is járt. Ugyanis a Balassi Kiadó – miután a munkát publikálásra érdemesnek találta – Szabados György kötetét 2006 őszén megjelentette. Ez egyébként azt is bizonyítja, hogy a Műhely fiatalabb generációja – az idősebb nemzedék nyomában haladva – a szegedi kiadókhöz hasonlóan országos kiadóknál is megfelelő fogadtatásra talál.

Ez a mű Szabados György első könyve. De remélhetőleg – én biztos vagyok ebben – a szerző nem lesz *auctor unius libri*. Szabados György eddigi szakmai (történetész) tevékenysége két lábon áll: az egyik az Árpád-kori köztörténet, ezen belül is elsősorban Imre király uralkodása (1196–1204), amiről már számos tanulmányt készített. Miután felfedezte, hogy a III. Béla és II. András közé szoruló, szorított Imre királyt történetírásunk meglehetősen hanyagul kezeli, a következő kérdést tette fel önmagának: miként jutott Imre erre a mostoha sorsra már a korábbi magyar történetírásban? Erről tanúskodik például az „Imre király történelmi emlékezete a XIII–XVIII. században” című írása is. A 12–13. század fordulója közismerten Anonymus kora, és az Imre-problematikától csak egyetlen lépés volt az Anonymus-kérdés napirendre tűzése. (Ide sorolható például a „Csokonai és Anonymus” című tanulmánya.) Így került Szabados György eddigi kutatómunkájának középpontjába a második kérdéskör: a középkori és újkori magyar historiográfia.

A historiográfiai kutatásnak Szegeden igen komoly hagyományai vannak, elég az, ha – az újabb évtizedek szempontjából – a medieviszták közül „csak” Kristó Gyula, Kulcsár Péter, Szegfű László, Blazovich László és Galántai Erzsébet idevonatkozó munkásságára utalok. A megfelelő *genius loci* tehát adva volt, és ez nyilvánvalóan inspirálólághatott Szabados György kutatásaira.

Szerzőnk könyve, s ez határozott meggyőződése, igen értékes, kifejezetten jó és alapos alkotás; egyrészt azért, mert érdekes, másrészt azért, mert igen tanulságos szakmunka.

Érdekes két oknál fogva: részint a stílusa miatt, hiszen Szabados György művének elég eredeti és jellegzetes a nyelvezete, amely bővelkedik sajátos, olykor eléggé meg-

hökkenítő fordulatokban, kifejezésekben, szóalkotásokban. Olyan „Szabados”, amit már Szegeden megszoktunk, majd a tágabb szakma is meg fogja szokni és el fogja fogadni.

Érdekes könyv azért is, mert a szerző eredeti módon dolgozta fel a témáját. Nem a hagyományos formát választotta, amelyben az a megszokott, hogy a szerző minden egyes gesztát, krónikát, történeti művet és alkotóját egyenként – kronológiai sorrendben haladva – külön-külön is a teljesség igényével vesz számba, mutat be és értékeli. Szabados György témája tárgyalását egy eredeti, sajátos vezérfonalra fűzte fel. Mivel vizsgálatának tárgya a korai magyar műltről alkotott kép fejlődése volt, ezért a középkori kútfőket nem megírásuk, hanem ismertté válásuk szerint vette sorra, mint például Anonymus műveltségformáló erejét, amely a gesta első kiadásától, azaz 1746-tól érvényesült. A szerző számára a fő kérdés az volt: hogyan alakult – a címszerint a 15–18. században, a valóságban azonban – a 11. század végétől a 18. század végéig a magyar történetírásban az előidők bemutatása. Szabados érdekes újítása, hogy az „óstörténet” és az „előidő” fogalmát elkülöníti. Ez utóbbi egyrészt kevesebbet jelent, mert a komplex megközelítést igénylő őstörténetnek csupán történelmi emlékezetét adja, másrészt viszont többet, mivel Szent István korából, esetenként még későbből vett példái túlmutatnak az őstörténet szokványos korszakhatárán. A szerző tehát arra törekedett, hogy megragadja és értékeli az egyes íróknál, illetve az egyes korszakokban a korai magyar történet ábrázolásában bekövetkezett jelentős változásokat, fontos újításokat, azaz az előidő-szemlélet hangsúlyváltásait. Az előidő-szemlélet fogalmán egyébiránt a korai magyar történelem sarkalatos fordulópontjairól való tudatos, sőt kritikus gondolkodást érti Szabados. Ennek évszázadokon átsugárzó törekvése volt, hogy a nemzeti múlt kezdetét s az újrakezdéseket jelkép erejű személyiségekkel példázza. Ehhez szorosán hozzátartozik az, hogy a különböző

szerzők a különböző korokban hogyan látták és mutatták be az általuk fontosnak tartott főszereplők (ún. jelképes személyek, illetve emblemikus személyiségek) alakját, vélt vagy valós történelmi szerepét. Attiláról, Álmosról, Árpádról és Szent Istvánról van szó.

Ami a könyv tartalmát illeti, magas színvonalú, igen értékes és gondolatgazdag művet tarthat kezében az olvasó. Ebben több tényező játszik együttesen szerepet. Egyrészt a szerző nagy olvasottsággal rendelkezik (mintegy 310 tételből áll a bibliográfia), másrészt Szabados György megfelelő nyelvismerettel is bír, hiszen a felhasznált anyagban a magyar mellett angol, német és olasz munkák találhatók. Jó latintudásáról a könyv olvasói ugyancsak meggyőződhetnek, ha összevetik a szerző fordításait a lábjegyzetekben közölt eredeti latin passzusokkal. Elmondható, hogy szerzőnk bőséges adatfeltárása mára már elfeledett vagy alig számon tartott egykori történetírók egész sorát emelte be, illetve hozta vissza a magyar historiográfiába.

A monografikus munka az előzőekből fakadóan rendkívül adatgazdag. Látszik, hogy szerzője a petrarcai „*Ad fontes*” („Vissza a forrásokhoz!”) elvét vallja, s ennek nyomán nagy részletességgel tanulmányozta a legkiválóbbak mellett a másod- és sokadrendű *auctorok* nehézkes latin nyelvezetű szövegeit is. A forrásokhoz való ragaszkodás a természetes és elengedhetetlen forrástisztelet megnyilvánulása, hiszen a humanisták óta ezen alapszik a modern tudományos történetírás. Világosan ki kell mondani: ez nem céltalan forrásfetisizálás, miként azt mai – forrásokat lekicsinylő – ún. posztmodern irányzatok vallják. Ez forrásközpontú történetírás, illetve történettudomány – Szegeden is és másutt is.

A mű elolvasása mindenkit meggyőzhet arról, hogy Szabados György invenciózus, ötletgazdag és gondolkodó típusú szerző, aki egyáltalán nem elégszik meg a felszínre hozott, tömértelen mennyiségű adat egymás mellé illesztésével (nyilván azon az ala-

pon, hogy a forrás önmagában és önmagáért nem beszél), hanem elemzi, értékeli is azokat. Igyekszik megragadni és feltárni a köztük levő összefüggéseket, illetve az egyes leírt tények és adatok mögött meghúzódó egykori szakmai és politikai mozgatórugókat, valamint az egyes művek és szerzők egymásra hatását. A teljesség igénye nélkül csupán egy-két példával szeretném mindezt igazolni.

Szabados György bemutatja, hogyan alakult ki és vált véglegessé a magyarul író Gersei Petthő Gergelytől (17. század) kiindulva Katona Istvánig a magyar történelem ma is használt belső korszakolása: 1. 1301-ig a hazai királyok kora; 2. 1526-ig a vegyes-házi királyok kora; 3. 1526-tól a Habsburg (osztrák) királyok kora, miközben ezzel együtt az evangélikus Révay Péter koronaőr (17. század) jóvoltából meghonosodott addigi históriánk évszázadokra bontása is a magyar monarchia és a szentkorona hét évszázadáról készített monográfiája révén.

Ugyancsak plasztikusan mutatja be azt is, hogy a kettős (hun–magyar), majd hármas (hun–avar–magyar) és azután a négyes (szkíta–hun–avar–magyar) tagolású elődőszemlélet Anonymus gestája 1746-os felfedezése, illetve kiadása nyomán miként lett tulajdonképpen egységesen magyar felfogású elődő-konceptióvá. Katona Istvánnál ugyanis a magyar história Árpádék honfoglalásával kezdődik, s a hun történet csupán toldalékos, szerény előzménnyé válik. Lényegében ezzel összefüggésben ábrázolja, hogy Attilának – éppen a hun–magyar rokonság miatt – korábban kiemelkedő jelentőségű alakja miként szorul fokozatosan Álmos és Árpád személye mögé, s hogy végül ismét csak Katona Istvánnál (nagymértékben az ellenreformáció hatására) a keresztény magyar állam megalapítójaként Szent István lett a korai magyar história legemblematikusabb főszereplője. Ezzel kapcsolatban megfelelő súllyal emeli ki a holland jezsuita történész, Johannes Stillingus Szent István-életrajza (1747) magyarországi kiadásainak jelentős szerepét is.

Szerzőnk ugyanis a hazai történetírást nem elszigetelten, nem önmagában szemléli, hanem mindvégig igyekszik tekintettel lenni a történetírás nemzetközi eredményeire s a külföldi irányzatok és szerzők magyarországi hatására. Meggyőző erővel mutatja be a hazai történetkutatás korabeli európai párhuzamait, összefüggéseit, érzékelte az azt a tényt, hogy a magyar történetírás mindig is a külföldi historiográfia fejleményeivel összhangban, azokkal lépést tartva fejlődött. Különös figyelemmel vizsgálja a 17. század folyamán külföldön alkotó magyar historikusok (így például Nadányi János) munkásságát. Közülük a méltatlanul elfeledett jezsuita Inchofer Menyhértnek és a református, majd rekatolizált Otrókoci Fóris Ferencnek szolgáltat történelmi igazságot, amint kimutatja, hogy a 18. századi historiográfiai fellendülés milyen nagy mértékben alapszik kettejük – egymásétól egyébiránt különböző indíttatású – munkásságán.

Szabados nyomatékosan törekszik arra, hogy szemléletesen – konkrét adatokkal bőven illusztrálva – mutassa be: miként hatott a kútfők itthoni és külföldi gyarapodása, a latin és bizánci források egyre gazdagabb felhasználása a historikusok elődőszemléletének alakulására, azaz a hangsúlyok megváltozására, illetve új történelmi problémák felvetésére és azok lehetőség szerinti megválaszolására. A nagy külföldi forráskiadványok (*Acta Sanctorum*, a párizsi és velencei *Corpus Byzantinae Historiae* stb.) nálunk is hatottak; előbb-utóbb használni kezdték őket, s bekerültek a hazai kutatások áramkörébe. A szerző kiemelten foglalkozik a 18. század első felében alkotó Kéri Borgia Ferenc személyével és munkásságával. A nagy-szombati egyetem polihisztor tudású tanára azáltal vetette meg a magyar bizantinológia alapjait, hogy hazai historikusaink közül 1740-ben elsőként használta és idézte a korai magyar történet kiemelkedő jelentőségű középgörög forrásait: VII. Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár művét (A birodalom kormányzásáról) és Symeon Logothetész krónikáját. Ezzel párhuzamosan – je-

lentős mértékben Hevenesi Gábor 1695 körüli programnyilatkozata nyomán (amihez hasonlókat majd 1885-ben Hunfalvy Pál fog megfogalmazni a bizánci források összegyűjtése és kiadása ügyében, s ami csak 1984-ben valósult meg Moravcsik Gyula munkája révén) – magyar földön is nagy volumenű forrásfeltárás és forráskiadás indult meg és bontakozott ki (Schwandtner János, Bél Mátyás, Péterffy Károly, Katona István stb.). Mindez együttjárt nálunk is, mint külföldön, különböző szaktudományok, illetve történeti segéd- és rész tudományok (így például a bizantinológia, orientalisztika, kronológia, címertan, pecséttan, archontológia) fokozatos kialakulásával és megalapozásával.

Gyakorlattá vált a hazai történetírók munkájában külföldi minták nyomán a kútfők kritikája, a források ütköztetése, a különböző szerzők véleményének szembeesítése egymással, a lábjegyzetek alkalmazása és a források idézése. Fontos itt hangsúlyozni: Szabados György a hazai erőfeszítéseket és azok eredményeit tárgyalva, az előzők historikus szemléletváltozásait, a hangsúlyok módosulásait elemezve tulajdonképpen nyomon kíséri és bemutatja a tudományos magyar történetírás létrejöttét. Mindebben természetesen alaposan támaszkodik a korábbi kutatók (Bartoniék Emma, Hóman Bálint, Dümmerth Dezső, Vásáry István, Szörényi László és mások) munkásságára – nem egyszer bátran bírálva nagynevű előzők tévesnek bizonyult értékítéleteit is.

Teljesen egyértelmű, hogy témáján belül Szabados György legkedvesebb korszaka a 18. század második fele, amikor a nagy jezsuita történészek, Pray György és Katona István jóvoltából a magyar történetírás addigi legmagasabb csúcsára ért fel, jutott el, s ezáltal döntő mértékben munkásságuk révén megszületett a korszerű magyar történettudomány (a kritikai történetírás – amiként szerzőnk azt nevezi). Miután bemutatja mindkét kiváló történetíró fő műveit, azok jellemző sajátosságait, párhuzamot von

szakmai tevékenységük között. Ennek alapján határozottan kimondja azt, hogy az eddigi általános értékeléstől eltérően Katona István történetírói munkásságának eredményei, historikus érdemei egyáltalán nem maradnak el Pray Györgyéi mögött. Tulajdonképpen a győzelmi dobogó legmagasabb fokán Katona Istvánt Pray György mellé állítja.

Szinte szemünk előtt bontakoztat ki egy nyíltan le nem folytatott történészi vitát is. A két jezsuita historikus – Pray és Katona – életműve szinte kiegészíti egymást: az előbbi az őstörténet, utóbbi a királyságtörténet tárgyában alkotott értékeset. „Találkozási pontjuk” a 9–10. századi magyar história volt. Épp a honfoglalás kora nagy fontosságú kérdéseiben jutottak homlokegyenest eltérő következtetésekre, amelyek ma is fontos kérdések. Kettejük vitájában a bizánci források (mindenekelőtt VII. Konstantin császár műve) primátusát valló Pray az első magyar fejedelem kérdésében Árpád elsőbbsége, illetve vezértársának Kusál (Kuszán) formájú neve mellett foglalt állást. Vele szemben Katona, aki Anonymus pártját fogta, Álmost tekintette az első magyar fejedelemnek, és Árpád vezértársának is az anonymusi Kurszán (Kurzan) nevet adta. Az „Álmos vagy Árpád?” kérdés végső soron még ma is időszzerű a jezsuita tudósok felvetése nyomán, bár Álmos fejedelmi elsősége (vagyis Katona István véleménye) mellett – Kristó Gyula kutatásai szerint – több és komolyabb forrásadat és történészi érv állítható csatasorba. A Kurszán vagy Kusál (Kuszán) probléma viszont, mivel modern kutatásunk hosszú évtizedekig nem vette figyelembe Moravcsik Gyula 1931-es tanulmányát, csak a 20. század legvégén dőlt el Pray György javára. Ugyanakkor ma is helytálló Katona azon megállapítása, miszerint Anonymus kunjai, akik orosz földön csatlakoztak Álmosékhoz, lényegében a bizánci császár művének kavarjaival tekinthetők történetileg azonosaknak. Hasonlóan elfogadható azon véleménye is, hogy Árpád legidősebb fia, Levente valószínűleg kettő nevet viselt, és ezért hi-

ányzik a bizánci császár műve 40. fejezetében az Árpád-család genealógiájából, s hogy a főhatalomért lázadó Koppány vezér az Árpád-nemzetséghez tartozott, mert csak a vérrokonság alapján tarthatott igényt a fejedelmi méltóságra. Az is jellemző, hogy a napjainkban magától értetődően használatos két kifejezés, az „Árpád-ház” és az „Árpád-kor” (latinul: *stirps Arpadiana, periodus Arpadiana*) – bár hosszas előzmények után először a 18. századi Palma Ferenc Károlynál fordul elő e formájában – ténylegesen Katona István érvelésének köszönheti elterjedését és végleges meghonosodását. Annak a Katona Istvánnak, aki Pray Györgyvel szemben Álmos első fejedelemsége mellett érvelt!

Még tovább lehetne sorolni a szerző új vagy újszerű megállapításait, de ízelítőül az érdeklődés felkeltésére ennyi feltétlenül elegendő. Talán arra is elég ez, hogy bizonyítsam: Szabados György interdiszciplináris jellegű, monografikus munkája egyaránt hasznos és tanulságos szellemi élmény lehet a korai magyar história, a középkori és az újkori irodalom, esztétörténet és magyar művelődéstörténet iránt érdeklődő olvasók és a szakmabeliek számára is. Nem vitatható, hogy a könyv új színfoltot jelent az egyre fogyatkozó magyar történetírás-kutatásban.

MAKK FERENC